

ARNALDO MOMIGLIANO, *Terzo contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico* (Storia e Letteratura. Raccolta di Studi e Testi, 108—109). Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1966. Două tomuri de 874 p. in 8°.

Cărțile lui Arnaldo Momigliano intitulate *Contributo*, resp. *Secondo contributo alla storia degli studi classici*, au fost recenzate în volumul III al revistei noastre, p. 488—490. Cum arătam cu acel prilej, e vorba de culegeri de scrieri mărunte (în sensul întinderii, nu al importanței) compuse de-a lungul mai multor zeci de ani și privind deosebit istoria studiilor de istorie a antichității clasice, din cele mai vechi timpuri până-n zilele noastre. Autorul, care și-a început activitatea de scriitor cu o teză despre Tucidide (1932), continuată în anii următori cu studii despre Hecateu, Herodot și alți istorici greci și latini până la Cassiodor, a rămas tot timpul credincios acestor prime preocupări, continuând să dea la iveală cercetări de mare acuitate, fie despre conceptul însuși de istoriografie în lumea veche, păgână ori creștină, fie despre opera și personalitatea cutărui istoric sau gânditor clasic. Studiilor despre producția istorică a grecilor și a romanilor au venit să li se adauge, de la o vreme, studii de istorie a istoriografiei despre antichitate, din evul mediu până-n zilele noastre, închinată uneori concepției și metodei unor mari învățați, de la Lenain de Tillemont și Gibbon până la Rostovtzev ori Beloch, altelei împrejurărilor în care s-au format și influențelor care se manifestă în opera vreunuia dintre acești deschizători de drum. Cu cele aproape o mie de pagini, cite numără laolaltă, ele înfățișau în momentul apariției și continuă să înfățișeze o deosebit de valoroasă inițiere în istoria ideilor despre lumea clasică în ansamblu sau despre o anumită perioadă a ei, ca și în aceea a operelor care i-au fost închinată din secolul al VI-lea î.e.n. până astăzi.

Începând cu volumul al III-lea al seriei, în două părți, alcătuirea lucrării se schimbă întru totul, contribuțiilor la istoria studiilor clasice adăugându-li-se un număr însemnat de contribuții la cunoașterea lumii antice, greacă și romană (pe alocuri orientală). Într-adevăr, între istoricii contemporani ai oricărei orinduirii, Arnaldo Momigliano se deosebește înainte de orice prin refuzul de a-și circumscrie curiozitatea, ceea ce în zilele noastre se exprimă curent prin verbul „a se specializa” sau prin substantivul „specialitate”. Istoric al lumii grecești, el e în egală măsură istoric al lumii romane, de la origini până la căderea Imperiului de apus, fără a mai vorbi de cunoașterea adâncită și a altor civilizații din Orientul Apropiat, cum e aceea ebraică, sub aspect politic, dar mai ales religios-cultural. Autorul lungului memoriu despre Tobiazi e în același timp autorul cărții intitulate *Prime linee di storia della tradizione maccabaica* (1931) și a numeroase studii de mai mică întindere privind uneori descoperiri de ultimă oră, altelei probleme dintotdeauna controversate ale istoriei „poporului ales”. La fel, istoricul lui Filip al II-lea al Macedoniei (1934) e totodată cercetătorul pătimaș nu numai al istoriografiei eline în dezvoltarea-i seculară, dar și al ideologiei politice și al credințelor religioase ale grecilor, din epoca tiranilor până la cucerirea Răsăritului de romani. În sfârșit, omul care în repetate rânduri s-a oprit asupra începuturilor obscure ale Romei (ultima oară în 1966, în volumul XIII al „Convorbirilor” organizate de Fundația Hardt) e și cel care de-a lungul aceluiași ani și cu egală competență a scris monografia despre Claudiu (1932), pe lângă pătrunzătoare studii despre Caligula, Nero și Viteliu, ori nu mai puțin substanțiale contribuții la cunoașterea istoriografiei și ideologiei societății romane întregii, de la încă nedezlegată enigmă a *Istoriei Auguste* (1954) până la rolul Ancililor în istoriografia latină a secolului al VI-lea (1956).

Sarcina cititorului doritor să asimileze o masă atât de mare de cunoștințe (și atât de variată !) nu-i, firește, lesnicioasă, dar efortul e compensat de desfătarea intelectuală și estetică procurată de parcurgerea unor pagini între toate substanțiale, purtând asupra unor probleme pasionante și scrise într-o limbă — fie ea engleză sau italiană — de o sobră eleganță și de o expresivitate nefrântă.

Ca volumele precedente, *A treia contribuție* se împarte în mai multe secțiuni, închinată câte una dintre preocupările majore ale autorului. Prima, intitulată *Saggi recenti sulla storia della storiografia*, cuprinde nu mai puțin de 18 articole și comunicări redactate începând din 1958. E vorba, în egală măsură, de studii privind dezvoltarea istoriografiei grecești (important memoriul despre Timaios din Tauromenium) și a celei latine (mai ales paginile închinată lui Fabius Pictor și, la distanță de mai multe veacuri, istoriografiei păgâne și creștine a secolului al IV-lea), cărora li se adaugă o serie de prețioase schițe despre personalitatea și opera mai multor istorici și „anticari”, din epoca Renașterii până-n zilele noastre: de la Mabillon și Vico până la Jakob Burckhardt și Karl Julius Beloch.

În a doua despărțire, sub titlul *Alcuni saggi giovanili*, sînt reeditate o seamă de „încercări” ale autorului din anii 1931–1936, altfel spus dintr-o vreme cînd — în ciuda citorva scrieri cu alt caracter — atenția deosebită a autorului se îndrepta spre istoriografia greacă și spre principalii ei reprezentanți. Unele din aceste pagini au reținut din primul moment nu numai atenția unor largi cercuri de cititori (astfel memoriul despre Theopomp, sau cele intitulate *La Koinè Eirene dal 386 al 338 a.C.* și *Per la storia della pubblicistica sulla Koinè Eirene nel secolo IV a.C.*), dar, în unele cazuri, au prilejuit discuții fructuoase cu unii învățați de seamă, ca articolul *Il razionalismo di Ecateo di Mileto*, îndelung analizat de Gaetano De Sanctis în Revista de Filologia LXI, 1933 (reluat și în *Studi di Storia della Storiografia greca*, Firenze, 1951, p. 3–20).

Secția a III-a (prima din tomul al II-lea al operei) grupează „încercări și discuții asupra originilor Romei”, unele recente, ca importantul text intitulat *An Interim Report on the Origins of Rome*, din 1963, altele cu treizeci de ani mai vechi, ca *Thybris Pater*, scris în 1938, dar încă nepublicat, din motive asupra cărora autorul preferă să nu se oprească, dar care nu constituie o taină pentru cîți nu uită condițiile vieții științifice din Germania și Italia în ajunul celui de-al doilea război mondial.

Penultima secție a lucrării e formată din note și dări de seamă critice despre opere reprezentative ale istoriografiei moderne referitoare la antichitate în aspectele-i de căpetenie: politic, cultural, religios. Unele oferă analize amănunțite, altele observații rapide: toate încearcă să surprindă ceea ce, în judecata recenzentului, trebuie socotit semnificativ pentru gîndirea autorilor sau pentru anumite tendințe ale gîndirii istorice din zilele noastre. Și în acest capitol luarea-aminte a lui Momigliano se împarte între domeniul grec (*The Liberal Temper in Greek Politics*, *Ancient Sparta*, *Certo e incerto sulle tribù greche*), cel roman (*Introduzione a Ronald Syme*, „*The Roman Revolution*”, *Syme*, „*Tacitus*”, *Altheim*, „*Die Soldatenkaiser*”) și cel ebraic (*H. J. Leon*, „*The Jews in Ancient Rome*”, *Th. Boman*, „*Das Hebräische Denken im Vergleich mit dem Griechischen*”, *Fattori orientali nella storiografia ebraica post-esilica e nella storiografia greca*). Nu lipsesc însă discuții ale unor studii de filozofie a istoriei (*A. T. Toynbee*, *A Study of History*), după cum nu lipsesc discuțiile de metodologie sau de orientare. Într-o anumită problematică a scrisului istoric modern (*Discussione con gli storici sovietici*, *L'idea di Roma e la cultura italiana del secolo XIX*, *Tesi per una discussione sugli studi classici in Italia e i loro problemi metodici*).

Paginile din urmă ale lucrării sînt închinată evocării citorva figuri de seamă ale culturii, italiene contemporane: istoricul Plinio Fraccaro, sociologul Carlo Antoni, istoricul literar Felice Momigliano. De un mare interes științific și uman e notița despre Gertrud Bing, colaboratoare din primul ceas a lui Aby Warburg la conducerea bibliotecii devenite, după transferarea la Londra, institutul faimos de astăzi.

Un indice al textelor cercetate cu mai multă migală, altul de materii și al treilea de nume proprii înlesnesc orientarea în culegerea care nu se cere numai consultată, ci mai ales citită și meditată.

D. M. Pippidi